

Ο Γκράμσι και το έθνος

Ελένη Λάλλου , Αντώνης Λιάκος

Ο Γκράμσι δεν περιλαμβάνεται ως τώρα στους θεωρητικούς του εθνικισμού. Ο ίδιος δεν έγραψε, όπως ο Οττο Μπάουερ, ή η Ρόζα Λούξεμπουργκ θεωρητικές πραγματείες για το πρόβλημα του έθνους και την πολιτική των σοσιαλιστών απέναντι στα εθνικά ζητήματα. Για το λόγο αυτό και δεν περιλαμβάνεται στα εγχειρίδια της θεωρίας του εθνικισμού. Ωστόσο, υπάρχει στο έργο του Γκράμσι μια θεωρία για το έθνος, της οποίας η έκδηλη προθετικότητα αφορά τη συγκρότηση μιας στρατηγικής για το επαναστατικό κόμμα, η οποία που θα υπερβεί τα ταξικά όρια και θα γίνει εθνική. Από την άποψη αυτή η θεωρία για το έθνος προκύπτει από τη γκραμισιανή θεωρία της «ηγεμονίας», η οποία αρθρώνεται με τις αναλύσεις του για τους οργανικούς διανοουμένους, τη συγκρότηση της εθνικής κουλτούρας και την έννοια της παθητικής επανάστασης.

Τα γραπτά του Γκράμσι έγιναν γνωστά μετά τον πόλεμο, όταν δημοσιεύτηκαν τα «Τετράδια της φυλακής» και κυρίως από τότε που μεταφράστηκαν στα αγγλικά και τα γαλλικά στη δεκαετία του 1960. Δηλαδή ο Γκράμσι που συζητάμε είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο διαβάστηκε στο πλαίσιο του «δυτικού μαρξισμού», της «Νέας Αριστεράς» και του Ευρωκομμουνισμού, των κινημάτων και των θεωρητικών τάσεων στις κοινωνικές επιστήμες που προέκυψαν μετά το διευρυμένο, ευρωπαϊκό 1968. Συζητήθηκε επομένως μέσα από μετάφραση (και η μετάφραση δημιουργεί καινούργιο κείμενο), μέσα σε πολιτικά πλαίσια που έδιναν μεγαλύτερο ρόλο στην κουλτούρα παρά στην οικονομία. Περισσότερες αναφορές για το Γκράμσι γίνονταν στα πανεπιστήμια παρά στα εργοστάσια και στους συνδικαλιστικούς χώρους. Ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το έργο του Γκράμσι γράφτηκε στη φυλακή, επομένως εκφράζεται αναγκαστικά σε μια γλώσσα που δεν πρέπει να ενοχλήσει τη λογοκρισία, και χρησιμοποιεί περισσότερο το λεκτικό του Benedetto Croce παρά του Μαρξ και του Λένιν. Τα χαρακτηριστικά αυτά οδήγησαν σε μια ανάγνωσή του περισσότερο φιλοσοφική παρά πολιτική. Ωστόσο το έργο, διάσπαρτο σε σημειώσεις που συγκροτήθηκε στα βιβλία που ξέρουμε από τους εκδότες κι όχι από τον ίδιο τον συγγραφέα του, γράφηκε στη σκιά μιας μεγάλης ήττας από το φασισμό. Σκόπευε επομένως να εξηγήσει αυτή την ήττα. Αλλά γράφηκε και ως αυτό-κριτική στην προηγούμενη πολιτική του ΚΚΙ, αλλά και στην πορεία του Ιταλικού εργατικού κινήματος. Ο Γκράμσι θέλησε να απαντήσει στους λόγους για τους οποίους, η κοινωνική επανάσταση στη Δύση δεν μπορούσε να ακολουθήσει το παράδειγμα της Ρωσίας. Στο φόντο όμως είναι όχι η αποτυχία των κομμουνιστών, αλλά η αποτυχία των αστών. Είναι δηλαδή η έννοια της *Rivoluzione mancata* δηλαδή της λειψής επανάστασης, του ανολοκλήρωτου καπιταλιστικού-δημοκρατικού μετασχηματισμού της Ιταλίας που οδήγησε στο φασισμό. Η αστική τάξη της Ιταλίας δεν πραγματοποίησε μια γαλλική επανάσταση, δηλαδή μια ριζική αλλαγή που θα έφερνε ταυτόχρονα τον καπιταλισμό τη δημοκρατία και θα ολοκλήρωνε την συγκρότηση της Ιταλίας σε έθνος. Από το σημείο αυτό αρχίζει μια λεπτή ιστορικοκριτική αναδρομή, στην οποία ξεδιπλώνονται οι ιδέες του για το έθνος

Η έννοια της παθητικής επανάστασης

Ο Γκράμσι προσπαθεί να εξηγήσει στο γιατί, ενώ στη Γαλλία συνέβη μία αυθεντική επανάσταση, δεν συνέβη το ίδιο με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες βίωσαν μία

διαδικασία παθητικής επανάστασης, κατά την οποία η παλιά φεουδαρχική τάξη δεν καταστράφηκε, αντίθετα επιτεύχθηκαν συμβιβασμοί ανάμεσα στην ανερχόμενη αστική τάξη και την αριστοκρατία, η οποία μετατράπηκε σε « κάστα».

Ο Γκράμσι αναφέρεται στη γέννηση των ευρωπαϊκών κρατών μέσα από διαδοχικά κύματα περιορισμένων μεταρρυθμίσεων, αντί επαναστατικών εκρήξεων όπως στη Γαλλία. Τα «διαδοχικά αυτά κύματα» αποτελούνταν από ένα συνδυασμό κοινωνικών αγώνων, επεμβάσεων από τα «πάνω» μίας «πεφωτισμένης» μοναρχίας και εθνικών πολέμων. Για τον Γκράμσι η περίοδος της παλινόρθωσης (μετά την ήττα των επαναστάσεων του 1848), αλλά και η παλινόρθωση ως διαδικασία, δημιουργεί ένα «ελαστικό πλαίσιο» στο οποίο οι κοινωνικοί αγώνες επιτρέπουν στην αστική τάξη να κερδίσει την εξουσία, χωρίς τις δραματικές εκρήξεις και τη βιομηχανία του τρόμου της γαλλικής επανάστασης. Η παλιά φεουδαρχική τάξη υποβιβάζεται από τη θέση της κυρίαρχης τάξης σε αυτή μιας κυβερνώσας κάστας, χωρίς όμως να επιχειρείται η εξόντωσή της ή η διάλυσή της ως οργανικό σύνολο.

Στο Risorgimento η «παθητική επανάσταση» αντιπροσωπεύεται από την επιβολή του Καβούρ και των μετριοπαθών πάνω στο Κόμμα της Δράσης, το όνομα που χρησιμοποιεί ο Γκράμσι για να περιγράψει τις ομαδοποιήσεις γύρω από τον Ματσίνι, Γκαριμπάλντι και άλλους ριζοσπάστες. Το ιταλικό κράτος είναι ένα είδος «μπάσταρδου» κράτους γιατί δομήθηκε πάνω σε μία εξαιρετικά περιορισμένη ηγεμονία, προϊόν μίας συμφωνίας ανάμεσα σε φεουδαρχικά-αγροτικά και αστικά-βιομηχανικά συμφέροντα. Αντί για την ηγεμονία μιας τάξης πάνω σε ολόκληρη την κοινωνία, οι μετριοπαθείς, με βάση το Πεδεμόντιο, αντιπροσωπεύουν την ηγεμονία ενός τμήματος μιας τάξης (της αστικής) πάνω σε ολόκληρη αυτή την τάξη. Ο Γκράμσι αναρωτιέται γιατί οι Ιταλοί ριζοσπάστες, το Κόμμα Δράσης, δεν κατάφεραν να ακολουθήσουν το παράδειγμα των Γάλλων Ιακωβίνων, να ηγηθούν μίας αυθεντικής επανάστασης που οδήγησε στη συγκρότηση ενός σύγχρονου αστικού εθνικού κράτους. Η απάντηση που δίνει είναι πως μία οικονομική δύναμη (η αστική τάξη) δεν κατάφερε να μετατραπεί σε ηγεμονική πολιτική δύναμη όλης της κοινωνίας (κάτι που μπορούσε να γίνει μόνο υπό την ηγεσία των ριζοσπαστών) και να εξαπολύσει τους αγρότες ενάντια στην αριστοκρατία, όπως στην περίπτωση της Γαλλίας. Εδώ η ηγεμονία νοείται ως οικοδόμηση ενός «ιστορικού μπλοκ» ανάμεσα στην αστική τάξη και τους αγρότες, υπό την ηγεσία της πρώτης το οποίο όμως προϋποθέτει την ενσωμάτωση και ικανοποίηση σημαντικών συμφερόντων και των ηγεμονουμένων αγροτών (αγροτική μεταρρύθμιση), και την εξαπόλυσή του ενάντια στη φεουδαρχία στη συνέχεια.

Αντίθετα αυτό που έγινε είναι πως η μετριοπαθής πτέρυγα της αστικής τάξης, ο Καβούρ και οι υπόλοιποι σε συμμαχία με την απολυταρχία του Πεδεμοντιού κατάφερε να ηγεμονεύσει στα πλαίσια της αστικής τάξης ενσωματώνοντας (μέσα από μία διαδικασία που ο Γκράμσι περιγράφει ως μοριακό μεταμορφισμό) μία σειρά ηγετικών στελεχών από το Κόμμα Δράσης, ουσιαστικά αποκεφαλίζοντάς το και καθιστώντας το πρακτικά ανίκανο να απειλήσει την ηγεμονία της. Η ηγεμονία αυτή όμως της μετριοπαθούς πτέρυγας και η δρομολόγηση της παθητικής επανάστασης σε συμμαχία με την αριστοκρατία, σηματοδότησε την αδυναμία της αστικής τάξης να συγκροτήσει την ηγεμονία της στο σύνολο της κοινωνίας, με αποτέλεσμα το «μπάσταρδο» ιταλικό κράτος που περιγράφει ο Γκράμσι. Αυτή η βαθμιαία αλλά συνεχής απορρόφηση των πιο δυναμικών στοιχείων των αντιπολιτευόμενων ομάδων (το παθητικό στοιχείο), ακόμα και των πιο εχθρικών, μετατρέπει την πολιτική ηγεσία σε μία απλή πτυχή της «κυριαρχίας», αφού σημαίνει την αδρανοποίηση των αντιπάλων, αλλά δεν σημαίνει την ηγεμονία.

Στον Γκράμισι υπόκειται μια αντίληψη στην οποία καπιταλισμός-αστική δημοκρατία και έθνος αποτελούν ένα οργανικό σύνολο, το οποίο πραγματώνεται στη Δυτική Ευρώπη, κατεξοχήν στη Γαλλία. Έχει δηλαδή στο νου του ένα σχήμα ιστορικού κανόνα και αποκλίσεων. Η μελέτη επομένως της ιταλικής εμπειρίας έχει για αυτόν νόημα συγκριτικά με τη μελέτη της ευρωπαϊκής εμπειρίας. Το ενδιαφέρον βέβαια είναι ότι βλέπει την ευρωπαϊκή εμπειρία αντεστραμμένα, μέσα από τα μάτια της μη εμπειρίας. Από τη σχηματικότητα αυτής της αντιστροφής προκύπτει όμως μια συμπυκνωμένη, αν και αθέλητη, θεωρία.

Μέσα από αυτήν την προσέγγιση της ιταλικής εμπειρίας στο Γκράμισι, μπορούμε τώρα να διακρίνουμε ποιο είναι εκείνο το στοιχείο που μας επιτρέπει ακριβώς να μιλάμε «για το έθνος στο Γκράμισι», τι δηλαδή τον διαφοροποιεί από υπόλοιπους μελετητές και τον καθιστά εκφραστή μιας άλλης οπτικής. Σε ένα πρώτο επίπεδο μπορούμε να εντοπίσουμε δύο στοιχεία που παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία και κατασκευή σύγχρονων εθνών. Πρόκειται για δύο διαδικασίες μετασχηματισμού που η κάθε άρχουσα τάξη καλείται να διεκπεραιώσει προκειμένου να διασφαλίσει την ηγεμονία της. Το ένα αφορά αυτό που ο Γκράμισι στο έργο του ονομάζει «εθνικό-λαϊκό», ενώ το δεύτερο αυτό που αναφέρεται ως «κοσμοπολίτικο».

Η μετατροπή του λαϊκού

Η άρχουσα τάξη ασκεί την ηγεμονία της, ενσωματώνοντας στοιχεία της κουλτούρας των ηγεμονευόμενων μαζών, στη προκειμένη περίπτωση των λαϊκών και μετασχηματίζοντάς τα, σε κάτι ενιαίο και συμπαγές, κάτι υπεράνω όλων των ομάδων της κοινωνίας, κάτι δηλαδή επίσημο και ταυτόχρονα εθνικό.

Ο Γκράμισι δείχνει αυτό τον μετασχηματισμό του εθνικού-λαϊκού φέρνοντας ως παράδειγμα τη λογοτεχνία. Για να είναι «κυρίαρχη» η εθνική λογοτεχνία θα πρέπει να εμπεριέχει τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τα πάθη και την καθημερινότητα των ηγεμονευόμενων μαζών ούτως ώστε οι τελευταίες να μπορούν «να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους μέσα από αυτήν».

Μόνο μέσα από αυτήν την επεξεργασία θα μπορέσει μια λογοτεχνία να γίνει καθολική και να παίξει τον ρόλο του ομογενοποιητή σε ένα κράτος.

Η υπονοούμενη θεωρία του Γκράμισι για το έθνος σχετίζεται με μια επίσης υπονοούμενη θεωρία για την ιδεολογία. Στον Γκράμισι η ιδεολογία δεν είναι σε αντίθεση με την θεωρία (Μαρξ), αλλά ούτε και την θεωρεί ως «ψευδή συνείδηση» (Λούκατς). Δεν τη θεωρεί, όπως ο Στάλιν, μέρος του εποικοδομήματος».

Αναπτύσσει μια θεωρία ιδεολογίας ως συστήματος ιδεών το οποίο διαστρωματώνεται σε μια κλίμακα από το φολκλόρ, δηλαδή τις λαϊκές αντιλήψεις, έως τη φιλοσοφία και την υψηλή λογοτεχνία. Η ιδεολογία γίνεται ηγεμονική όταν μπορεί να μεταφράσει τις επιθυμίες των μαζών σε ιδέες, αξίες και συγκεκριμένες κατευθύνσεις δράσης. Ο όρος εθνική ιδεολογία αποκτά στο Γκράμισι μια ποιοτική σημασία γιατί δείχνει την ικανότητα να μεταφραστεί το λαϊκό, το πληβειακό, το επί μέρους και ανεπεξέργαστο σε όρους λογοτεχνίας.

Ένα καλό παράδειγμα για να κατανοήσουμε τη σημασία που έχει αυτή η μετατροπή του λαϊκού σε επίσημο εθνικό, είναι να δούμε τι δεν έγινε στην Ιταλία.

Η μη ολοκληρωμένη ηγεμονία μέσα από την παθητική επανάσταση, η μεγάλη διάσταση μεταξύ πόλης και υπαίθρου και συγκεκριμένα, η απόσταση μεταξύ βορρά-νότου, καθώς και το ζήτημα της γλώσσας, δεν κατάφεραν να ξεπεραστούν για να συναρθρωθεί μια πολιτισμική ζωή της Ιταλίας σε ένα ομοιογενές μπλοκ ικανό να προβάλλει μια εθνική κουλτούρα.

Ο Γκράμσι για τη περίπτωση της Ιταλίας κάνει μια διάκριση της λογοτεχνίας σε μη εθνικό-λαϊκή και σε λαϊκή. Αυτό συμβαίνει γιατί αυτοί που διαχειρίζονται την επίσημη εθνική λογοτεχνία, δηλαδή οι διανοούμενοι της άρχουσας τάξης έχουν καταστήσει τον όρο «εθνικό» ως κάτι πολύ περιορισμένο ιδεολογικά, καθώς ξεκομμένοι από τον λαό ακολουθούν μια βιβλική παράδοση που δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες και προσδοκίες, αναμοχλεύοντας έτσι έναν απαρχαιωμένο κόσμο που στα μάτια του λαού μοιάζει ξένος και απόμακρος. Αυτό είχε ως συνέπεια οι λαϊκές μάζες στην Ιταλία, να θελήσουν να ηγεμονευτούν-μέσα από την συναίνεση και την ενσωμάτωση- από ξένες κυρίαρχες τάξεις που εμπεριέκλειαν στη λογοτεχνία τους τα αυθόρμητα λαϊκά στοιχεία. Το κενό δηλαδή της «ντόπιας» πολιτιστικής ηγεμονίας, ως μιας επεξεργασμένης έκφρασης βαθιών επιθυμιών του καθορισμένου «κοινού-έθνους», ήρθε να καλύψει η ξένη πολιτισμική ηγεμονία, φανερόντας, με τον καλύτερο τρόπο τις προϋποθέσεις που χρειάζονται για να θεωρηθεί κάτι «εθνικό». Αυτός είναι και ο λόγος, όσο ακατανόητος και αν φαινόταν στους διανοούμενους της Ιταλίας, που το «κοινό-έθνος» προτιμούσε τα ξένα μυθιστορήματα από τα ιταλικά, με έμφαση κυρίως στα γαλλικά και για αυτό οι μεταφράσεις την περίοδο αυτή στην Ιταλία ήταν συνεχείς. Επίσης, αυτός ήταν και ο λόγος που τα κριτήρια αγοράς εφημερίδας, ήταν, η δημοσίευση μυθιστορημάτων σε συνέχειες, ακόμη και αν είχαν γραφτεί ένα αιώνα πριν, γιατί αντιπροσώπευαν τις προσδοκίες των μαζών και όχι μια αποκομμένη πραγματικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η μεγάλη επιτυχία του «Κόμη Μοντεχρήστο», καθώς μέσα από αυτό το μυθιστόρημα, τα λαϊκά στρώματα μπορούν να ταυτιστούν με τους ήρωες, να προβάλουν του εαυτούς τους σε αυτούς, αλλά και τις κρυφές τους επιθυμίες για κάποια μεταφυσική δικαιοσύνη, που θα αποκαταστήσει την αδικία που υφίστανται. Για αυτόν το λόγο και ο Γκράμσι θεωρεί κομμάτι της εθνικό-λαϊκής λογοτεχνίας την λεγόμενη «εμπορική λογοτεχνία» που με κάποια περιφρόνηση αντιμετωπίζεται από τους κύκλους της «υψηλής λογοτεχνίας», γιατί μέσα από αυτήν έρχεται στην επιφάνεια το «σιωπηρό πλήθος», η πραγματική φιλοσοφία της εποχής και τα πραγματικά της συναισθήματα. Μέσα από την εμπειρία της Ιταλίας, λοιπόν, δεν διαφαίνεται μόνο η «ανικανότητα» της τελευταίας να συγκροτήσει μια επίσημη ηγεμονική εθνική ιδεολογία. Διαφαίνονται παράλληλα και οι όροι που χρειάζονται για να υπάρξει η εθνική ιδεολογία ως τέτοια. Εδώ έγκειται και η σημασία αφενός της ικανότητας που χρειάζεται να επιδείξει η ηγεμονική τάξη σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής και αφετέρου να μεταφράσει τα ανεπεξέργαστα λαϊκά στοιχεία σε εθνικά.

Η ιδιοποίηση του παρελθόντος

Εκτός όμως από αυτήν τη διαδικασία ο Γκράμσι εντοπίζει και μια δεύτερη, επίσης σημαντική, που διαδραματίζει ρόλο για την κατασκευή ενός έθνους. Αυτή αφορά τόσο στο πως κάθε κράτος ιδιοποιείται σταδιακά ένα παρελθόν, αλλά και πως «μεγάλες προσωπικότητες» αποκτούν μια συγκεκριμένη αξία μόνο στο βαθμό που «εθnikοποιούνται».

Παρατήρησε με αυτόν τον τρόπο την διαδικασία μετασχηματισμού κάποιων, που γενικά προϋπήρχαν στο παρελθόν και είχαν έναν χαρακτήρα κοσμοπολίτικο, σε κάτι εθνικό, δημιουργώντας έτσι μια εθνική ιστορική αφήγηση απαραίτητη για την κατασκευή του έθνους. Ο Γκράμσι για παράδειγμα εντόπισε το «άγχος» που απέκτησαν αρκετοί μελετητές που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το Risorgimento, ως κάτι αόριστο και αφηρημένο που περίμενε να εκπληρωθεί, ως μια ανώτερη αποστολή. Αυτή η «ιταλική αποστολή» που πάντα υπήρχε, αλλά δεν μπορούσε να εκφραστεί, είτε «λόγω διεθνών συνωμοσιών», είτε γιατί

«παραγνωρίζονται τα ξεχωριστά, ιστορικά δικαιώματα» θα βρει έκφραση στο Risorgimento. Στην πραγματικότητα όλη η προσπάθεια «να πάρουμε πίσω την ιστορία μας» πρόκειται για την προσπάθεια εθnikοποίησης του ρωμαϊκού και μεσαιωνικού πολιτισμού, την εσωμάτωσή του δηλαδή στον ιταλικό ιστορικό κορμό. Αυτός ο τρόπος γραφής ιστορίας συνδέεται με τα «εθνικά συναισθήματα» και πρέπει να εκλαμβάνεται ως ένα πολιτικό εργαλείο, που παίζει το ρόλο του σταθεροποιητή και του συντονιστή, αυτών των συναισθημάτων στις μάζες. Δεν είναι τυχαίο που και στην Ιταλία, η εικόνα της τελευταίας έρχεται στη λαϊκή ιστορία με την (έμφυλη) οπτική της «σοβαρής μητέρας» με τους «εκφυλισμένους αποπροσανατολισμένους γιούς» Ιταλούς. Το έθνος δηλαδή με όρους συναισθήματος, παρουσιάζεται ως κατώτερο των περιστάσεων, αυτών δηλαδή που πραγματικά προορίζεται. Πέρα όμως από την ιδιοποίηση και μετατροπή ιστορικών περιόδων του παρελθόντος με τρόπο που να ταιριάζουν στο εθνικό αφήγημα, ο Γκράμσι εντοπίζει και τη σχέση ανάμεσα σε άτομα και έθνη. Διακρίνει δηλαδή τότε ένα άτομο-συνήθως μια μεγάλη προσωπικότητα, μια μεγαλοφυΐα- γίνεται εθνική και συντελεί στην «εθνική δόξα». Αν δανειστούμε το χωρίο του Γκράμσι : *«κάθε έθνος έχει τους δικούς του ποιητές, μνημεία του λόγου για τα οποία υπερηφανεύεται: “ο Όμηρος για την Ελλάδα, ο Δάντης για την Ιταλία, ο Θερβάντες για την Ισπανία, ο Κάμοενς για την Πορτογαλία, ο Σαίξπηρ για την Αγγλία ο Γκαίτε για την Γερμανία”*» μπορούμε να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα. Βέβαια προϋπόθεση αυτού του μνημειακού εθνικού λόγου αποτελεί η ύπαρξη μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας που θα καθιστά εφικτή την ενιαία πνευματική αναφορά. Αυτό όμως που προκύπτει από το παραπάνω χωρίο, είναι ότι το εθνικό, μπορεί να νοηθεί, μόνο σε σχέση με την προσφορά του στον καθολικό πολιτισμό, σε σχέση δηλαδή με αυτό που του αναγνωρίζεται σαν παγκόσμια κληρονομιά. Στο σημείο αυτό ο Γκράμσι εξάλλου παρατηρεί : *«οι θαυμαστές του Ομήρου έχουν συνηθίσει να διακρίνουν την Αρχαία Ελλάδα από τη σύγχρονη»*. Βλέπουμε πώς μια καθολική προσφορά, μια γραπτή κουλτούρα του παρελθόντος από μια προηγούμενη παράδοση, εθnikοποιείται για να καταστεί στην προκειμένη περίπτωση «στοιχείο νεοελληνικής εθnikότητας».

Εκείνο που πρέπει να συμπεράνουμε από αυτή την ανάλυση είναι ότι ο Γκράμσι αντιλαμβάνεται τη συγκρότηση του έθνους ως μια πολιτική διαδικασία η οποία συναρθρώνει πολλαπλά πεδία εμπειρίας και κουλτούρας. Ως πολιτική διαδικασία είναι εμπρόθετη. Επομένως το έθνος δεν είναι μια κοινότητα που σχηματίζεται αυθόρμητα, πάνω στη βάση της σύμπτωσης ορισμένων χαρακτηριστικών, αλλά μια κοινότητα η οποία δομείται συνειδητά πάνω στην ικανότητα ορισμένων τάξεων να υποδυθούν ηγεμονικούς ρόλους, επομένως να μετασχηματίσουν σε εθνικό τα διάσπαρτα λαϊκά στοιχεία, αλλά όχι μόνο. Το έθνος δεν προκύπτει. Το έθνος δημιουργείται, χτίζεται, κατασκευάζεται από κοινωνικές τάξεις οι οποίες επιδιώκουν την κοινωνική (επομένως και την πολιτισμική) ηγεμονία. Κατά συνέπεια ο Γκράμσι θέτει το ζήτημα της agency, του υποκειμενικού παράγοντα αλλαγών στη δημιουργία του έθνους. Εκεί βρίσκεται η συμβολή του, στην ανάδειξη της agency, σε σχέση με θεωρίες που προσεγγίζουν τη δημιουργία έθνους ιστορικιστικά, στρουκτουραλιστικά ή πολιτισμικά.

Βέβαια αυτό που θα πρέπει να τονίσουμε είναι ότι γράφοντας για αυτή τη διαδικασία ο Γκράμσι εννοεί την αναγκαιότητα μιας ριζοσπαστικής-γιακωβινικής φάσης στην δημιουργία του έθνους, δηλαδή μιας πολιτικής κινητοποίησης η οποία θα ολοκληρώσει τον αστικό μετασχηματισμό των θεσμών και των νοοτροπιών με αποτέλεσμα να ομογενοποιήσει το έθνος.